

SUFIZAM

METAFIZIČKA BIBLIOTEKA

Rejnold A. Nikolson

SUFIZAM

MISTICI ISLAMA

**UREDNIK
DRAGAN PARIPOVIĆ**

**baBun
BEOGRAD
2011.**

Naslov originala:
The Mystics of Islam - by Reynold A. Nicholson

© Copyright na prevod za Srbiju
IP Babun
Sva prava prevoda za Srbiju zadržava izdavač

Izdavač
IP BABUN

Prevod
Dušan Stojanović

Lektura i korektura
Olja Mićković-Nikolić

Štampa
Lukaštampa, Beograd
Tiraž: 666

Drugo izdanje
Beograd 2011

ISBN 978-8683737-12-3

SADRŽAJ

Uvod	7
I Staza	25
II Prosvetljenje i ekstaza	41
III Gnoza	53
IV Božanska ljubav	79
V Sveci i čuda	92
VI Stanje jedinstva	110

UVOD

Sam naslov nam pruža objašnjenje zašto je ova knjiga pridružena ciklusu „iskustva i rad individualnih i grupnih tražitelja istine“. Sufizam je kao religiozna filozofija islama u najstarijoj poznatoj definiciji opisan kao „poimanje božanske stvarnosti“. Muhamedanski mistici vole da sebe nazivaju *Ahl al-Hak*¹, „sledbenici Stvarnog“. U pokušaju da izložim njihove glavne doktrine koristiću u izvesnoj meri materijal o istoriji islamskog misticizma prikupljan tokom poslednjih dvadeset godina - predmet tako obiman i višeslojan da bi za njegovo kompletno predstavljanje bilo potrebno nekoliko golemih tomova. U ovoj knjizi sam samo u grubim crtama naznačio određene principe, metode i karakteristike unutrašnjeg života muslimana svih klasa - počev od osmog veka pa sve do danas. Kročili su teškim stazama, krčeći mračne i zbunjujuće bogaze. Ali, iako im se ne možemo pridružiti, svaki podatak koji dobijemo o njihovom religioznom okruženju i duhovnoj istoriji pomoći će nam da razumemo neobična iskustva o kojima izveštavaju.

Zato, pre svega, predlažem da razmotrimo neke pojedinosti o poreklu i istorijskom razvoju sufizma, njegovom

¹ Al-hak je izraz koji sufiji generalno upotrebljavaju kada se obraćaju Bogu.

odnosu sa islamom i njegovom opštem karakteru. Ove teme nisu interesantne samo studentu komparativne religije. Njihovo poznavanje neophodno je svakom ozbiljnom izučavaocu sufizma. Slobodno se može reći da se sva mistična iskustva susreću u jednoj žiži. Međutim, s obzirom na mistikovu religiju, rasu i temperament, ta tačka može pretpostavljati veliku raznolikost gledišta, dok različiti načini stremljenja istom cilju dopuštaju skoro beskonačne varijacije. Mada svi veliki mistični pravci imaju nešto zajedničko, ipak svaki od njih poseduje jedinstvene karakteristike u zavisnosti od okolnosti u kojima je nastao. Kao što se hrišćanski misticizam ne može razumeti bez poznavanja hrišćanstva, tako se i muhamedanski misticizam mora sagledati u vezi sa spoljašnjim i unutrašnjim razvojem islama.

Reč 'mistik', koja je iz grčke religije prešla u evropsku književnost, u tri glavna muslimanska jezika, arapskom, persijskom i turskom, predstavljena je pojmom 'sufi'. Ipak, ovi termini nisu precizni sinonimi jer reč 'sufi' ima specifičnu religijsku konotaciju i upotrebom je ograničena samo na mistike koji ispovedaju muhamedansku veru. Arapska reč, mada se u početku znatno poklapala sa grčkom - usta zapечатena svetom misterijom, oči zatvorene u vizionarskoj zanesenosti - već je oko 800-te godine nove ere, kada je prvi put zabeležena, imala suženo značenje. Do nedavno su trajali sporovi oko njenog porekla. Većina sufija, suprotno etimologiji, njen začetak vezuje za arapski koren koji označava čistotu. Tako bi 'sufi' bio onaj koji je čistog srca ili jedan od izabranih. Neki evropski naučnici je poistovećuju sa rečju *sofos* u smislu teosofista ili teozofa. Ali, Noldeke, u svom članku od pre dvadesetak godina, ubedljivo dokazuje da potiče od reči *suf* (vuna), i da se prvobitno odnosila na

one muslimane askete koji su, ugledajući se na hrišćanske pustinjake, bili odeveni u grubu vunenu odeću u znak pokanjanja i odricanja od taštine sveta.

Najraniji sufiji su, može se reći, bili pre askete nego mistici. Prekomerno osećanje grešnosti udruženo sa, za nas teško shvatljivim, strahom od Poslednjeg Suda i paklenih muka, tako upečatljivo oslikanim u Kuranu, nagnali su ih da spasenje potraže u bekstvu od sveta. S druge strane Kurana ih upozorava da spasenje u potpunosti zavisi od hirovite volje Alaha koji dobre usmerava ka pravdi, a poročne navodi na rđav put. Njihova sudbina je zapisana na večnim tablicama Njegovog providenja - koje ništa ne može da izmeni. Samo jedno je sigurno. Ukoliko im je suđeno da budu spaseni gladovanjem, molitvama i pobožnim delima, onda će i biti spaseni. Ovakvo verovanje prirodno završava u kvijetizmu, potpunom i bespogovornom potčinjavanju božanskoj volji, stavu koji je karakterističan za najdrevniji oblik sufizma. Glavni podstrek za religiozni život muslimana tokom osmog veka bio je strah. Strah od Boga, pakla, smrti, greha. No, već se osećao i uticaj suprotnog motiva. Svetica Rabija je najmanje jedan očigledan primer istinskog mističkog odricanja.

Do tada nije bilo nikakve razlike između sufija i ortodoksnog muhamedanskog zilota (vatreni pobornik), osim što su ovi prvi pridavali posebnu važnost pojedinim delovima doktrine Kurana, razvivši ih na račun ostalih koje su mnogi drugi muslimani smatrali jednako bitnim. Takođe bi trebalo dopustiti mogućnost da je ovaj asketski red inspirisan hrišćanskim idealima koji predstavljaju oštru suprotnost aktivnom i hedonističkom duhu islama. U čuvenoj rečenici Prorok osuđuje monašku strogost i savetuje svojim ljudima

da se posvete svetom ratu protiv nevernika. On je takođe pružio, kao što je dobro poznato, najuverljivije svedočanstvo u prilog braka. Mada njegova kritika celibata nije ostala bez efekta, osvajanje Persije, Sirije i Egipta dovelo je muslimane u dodir sa idejama koje su bitno izmenile njihov pogled na život i religiju. Evropski čitaoci Kurana ne gledaju sa odobravanjem na autorovu kolebljivost i nedoslednost u rešavanju najvećih problema. On sam nije bio svestan ovih kontradikcija, niti su one bile kamen spoticanja pobožnim sledbenicima čija je jednostavna vera prihvatila Kuran kao Božiju reč. Ali rasep je postojao i to je proizvelo dalekosežne posledice.

Otuda pojava *murđita* koji stavljaju veru iznad dela, ističući božansku ljubav i dobrotu. Zatim i *kadarita* koji potvrđuju, te *džabarita* koji poriču čovekovu odgovornost za njegove akcije. Tu su i *mutaziliti* koji su sazdali teologiju na temeljima razuma, odbacujući Alahove atribute pošto nisu u skladu sa Njegovim jedinstvom, kao i verovanje u predodređenost sudbine, jer to predstavlja suprotnost Njegovoj pravdi. Na kraju imamo *ašarite*, skolastičke teologe islama, koji su formulisali rigidnu metafiziku i doktrinarni sistem koji leži u osnovi verovanja ortodoksnih muslimana današnjice. Sve ove spekulacije, pod uticajem grčke teologije i filozofije, snažno su delovale na sufizam. Početkom trećeg veka *hidžre* (deveti vek nove ere) nailazimo na znake novog i uzbudljivog uticaja. Sufiji ne samo da prestaju da muče telo i ponose se svojim siromaštvom, već počinju da asketizam smatraju samo prvim stadijumom dugačkog putovanja, pripremnju obuku za jedan širi duhovni život koji asketa nije u stanju ni da zamisli. Prirodu ove promene ilustruju navodi mistika iz ovog perioda.

„Ljubav se ne uči od ljudi. Ona je jedan od Božijih darova, dolazi Njegovom milošću.“

„Niko ne može biti izbačen iz kandži strasti ovoga sveta izuzev onoga u čijem srcu je luč koja ga neprekidno nagoni da se bavi drugim svetom.“

„Kada se otvori gnostičko duhovno oko, telesne oči su zatvorene. On ne vidi ništa drugo osim Boga.“

„Kada bi se gnoza mogla dovesti u vidljivo obličje, svako ko je pogleda bi umro od prizora lepote i ljubavi, dobrote i milosti, a svaki sjaj bi potamneo pored njenog bljeska.“⁴¹

„Gnoza je bliža tišini no govoru.“

„Dok srce jeca zbog izgubljenog, duh se smeje nađenom.“

„Niko ko vidi Boga ne može da umre, baš kao što i niko ko vidi Boga ne može da živi, jer On je večan. Ko Ga vidi postaje večan.“

„O Bože, nikada nisam osluškivao glasanje životinja, treperenje lišća, grgoljenje vode, ptičiji poj, huk vetra ili prasak groma bez osećanja da su oni svedočanstvo Tvog jedinstva i dokaz da nema ničega osim Tebe.“

„Bože, zazivam Te pred svima kao što se bogovi zazivaju, al' nasamo Te zovem kao što se zove ljubljani. Javno kažem 'O Bože', no u osami Te prizivam 'Voljeni moj!'“

Ove ideje Svetlosti, Znanja i Ljubavi daju osnovne crte novom sufizmu te ću u sledećim poglavljima nastojati da prikažem njihov razvoj. Konačno, one počivaju na panteističkoj veri zamenjenoj jednim transcendentnim Bogom islama što podrazumeva obožavanje Jedinog Stvarnog Bića

Uporedi sa Platonovom *Fedrom*: „Jer vid je najoštrij od svih naših telesnih čula iako se pomoću njega ne može opaziti mudrost; njena lepota bi se mogla preneti kada bi postojalo njeno vidljivo obličje.“

koje svuda boravi i sve obavlja, i čiji je tron pre u ljudskom srcu nego na nebesima. Pre no što pođemo dalje, vreme je da pružimo odgovor na pitanje: „Odakle su muslimani devetog veka izveli ovu doktrinu?“

Savremena istraživanja pokazuju da sufizam nije potekao iz jednog posebnog izvora, čime se opovrgavaju raširena uopštavanja, od kojih jedno glasi da je on samo otpor arijskog uma protiv nadiruće semitske religije ili drugo, da je on u suštini produkt indijske i persijske misli. Izjave ove vrste, čak da su delimično tačne, ignorišu načelo koje kaže da ako hoćemo da uspostavimo istorijsku vezu između A i B nije dovoljno da iznesemo dokaze njihove međusobne sličnosti, a da istovremeno ne pokažemo 1) da je stvaran odnos između B i A bio takav da je učinio pretpostavljenu vezu mogućom i 2) da moguće hipoteze odgovaraju svim već konstatovanim i bitnim činjenicama. Pomenute teorije ne zadovoljavaju ove uslove. Ako sufizam ne beše ništa drugo do pobuna arijskog duha, kako onda objasniti nesumnjivu činjenicu da su neki od pionira muhamedanskog misticizma bili arapske rase i domoroci Sirije i Egipta? Slično tome pobornici teorije o budističkom ili vedantističkom izvoru zaboravljaju da glavna struja indijskog uticaja na islamsku civilizaciju pripada kasnijem periodu, dok su muslimanska teologija, filozofija i nauka svoje prve raskošne mladice pustile na tlu zasićenom helenskom kulturom. Istina je da je sufizam kompleksan i stoga nema jednostavnog odgovora na pitanje o njegovom nastanku. Odgovorom na ovo pitanje pozabavićemo se kasnije, kada budemo razmatrali različite pokrete i delatne snage koje su uobličile sufizam i odredile pravac njegovog razvoja u ranim fazama.

Razmotrimo, na prvom mestu, najvažnije spoljašnje i neislamske uticaje.

HRIŠĆANSTVO

Očigledno je da su asketske i kvijetističke sklonosti, na koje sam ranije skrenuo pažnju, bile u skladu sa hrišćanskom teorijom, iz koje su i crple život. Mnogi jevandeoski tekstovi i apokrifni spisi o Isusu su citirani u najstarijim biografijama sufija, dok se hrišćanski isposnik (*rahīb*) često pojavljuje u ulozi učitelja koji daje uputstva i savete lutajućim muslimanskim asketama. Videli smo da je vunena odeća, od koje je poteklo ime sufi, hrišćanskog porekla. Zavet ćutanja, litanija (*dhikr*) i druge asketske prakse imaju isto vrelo. U pogledu doktrine božanske ljubavi sledeći izvod govori sam za sebe:

„Isus prolažaše mimo tri čoveka. Tela im behu mršava a lica bleđa. On ih upita: ‘Šta vas je dovelo u ovakvo stanje?’ Oni odgovoriše: ‘Strah od pakla.’ Isus reče: ‘Strah je stvorio Bog da bi spasio one koji se plaše.’ Nastavivši put naiđe na još trojicu čija lica behu još bleđa a tela još ispoštenija te ih upita: ‘Šta vas je dovelo u ovakvo stanje?’ Odgovoriše: ‘Čežnja za rajem.’ On reče: ‘Čežnju je stvorio Bog da bi vas obdario onim čemu se nadate.’ Krenuvši dalje sreće još trojicu strašno bledih i usukanih, sličnih senkama, te ih zapita: ‘Šta vas je dovelo u ovakvo stanje?’ A oni rekoše: ‘Ljubav prema Bogu.’ Na to Isus prozbori: ‘Vi ste Mu najbliži, vi ste Mu najbliži.’“

Sirijski mistik Ahmed ibn al-Havari upita jednom hrišćanskog pustinjaka:

„Koja je po tebi najvažnija zapovest iz svetih spisa? Pustinjak odgovori: ‘Mislim da nema važnije od: ‘Ljubi Gospoda Boga svoga svim srcem svojim, svom dušom svojom, svim umom svojim i svom snagom svojom.’“

Jednog drugog pustinjaka upitaše neke muslimanske askete:

„Kada je čovek najjstrajniji u pobožnosti?“ Kada ljubav obuzme njegovo srce jer tada nema ni zadovoljstvo ni užitek već je trajno predan.“

Uticao hrišćanstva preko pustinjaka, monaha i jeretičkih sekti, poput *mesijalinita* ili *ehita*, bio je dvostruk - asketski i mističan. Orijentalni hrišćanski misticizam sadrži paganske elemente. On je odavno upio ideje i usvojio jezik Plotina i neoplatonske škole.

NEOPLATONIZAM

Aristotel, a ne Platon, je dominantna figura muslimanske filozofije, dok je tek poneki muhamedanac blizak imenu Plotina, koga su uobičajeno nazivali grčkim učiteljem, al-Šejk al-Jaunani. Ali, pošto su Arapi prva znanja o Aristotelu stekli preko njegovih komentatora, neoplatonista, sistem koji ih je nadahnuo bio je Porfirijev i Proklov. Prema tome, takozvana *Aristotelova teologija*, čija se arapska verzija pojavila u devetom veku, zapravo je priručnik neoplatonizma.

Još jedno delo ove škole zaslužuje posebnu napomenu. Mislim na *Preobraćenje svetog Pavla*, spis pogrešno pripisan Dioniziju Areopagitu. Pseudo-Dionizije, verovatno sirijski monah, kao svog učitelja označio je izvesnog Hijerota, koga opet Frothingem poistovećuje sa Stefanom Bar Sudailijem, istaknutim sirijskim gnostikom, savremenikom Jakova od Saruđa (451-521 n.e.). Dionizijevo delo *Hijerotova knjiga skrivenih božanskih misterija* i navodi nekih delova Sudailijevih erotskih himni doprli su do nas kao jedinstven rukopis, koji se sada nalazi u Britanskom muzeju. Dionizijevi spisi, koje je na latinski preveo Jovan Skotus Erigena,

utemeljili su srednjevekovni hrišćanski misticizam zapadne Evrope. I njihov uticaj na istoku imao je podjednak značaj. Na sirijski su prevedeni sa grčkog, takoreći odmah nakon objavljivanja, a njihova se doktrina snažno širila preko komentara na istom jeziku. „Oko 850. n.e. Dionizije je bio poznat od Tigra do Atlantika.“

Pored pisane tradicije bilo je i drugih kanala kojima je doktrina emanacije, iluminacije, gnoze i ekstaze prenošena. No, dovoljno toga je rečeno da se čitalac uveri da su grčke mističke ideje lebdele u vazduhu i bile lako dostupne muslimanskom stanovništvu zapadne Azije i Egipta, gde se sufijska teozofija po prvi put oblikovala. Jedan od zaslužnih za njen razvoj, Du 'l-Nun Egipćanin, opisan je kao filozof i alhemičar. Drugim rečima, student helenističke nauke. Kako je u njegovim spekulacijama pronađeno dosta toga što se poklapa sa, na primer, onim što pronalazimo u Dionizijevim spisima, nedvosmisleno dolazimo do zaključka (koji je, kao što sam pokazao, u širem smislu veoma lako moguće) da je neoplatonizam u islam ulio znatnu količinu tinkture istog mističkog elementa kojim je hrišćanstvo već bilo dobro natopljeno.

GNOSTICIZAM¹

Mada ima malo dostupnih direktnih dokaza, istaknuto meso koje zauzima teorija gnoze u ranim sufijskim spekulacijama ukazuje na kontakt sa hrišćanskim gnosticizmom. Stoga valja napomenuti da su roditelji Ma'ruf al-Karkhija, čiju definiciju sufizma kao 'poimanja božanske stvarnosti' smo citirali na prvoj strani uvoda, kaže da su bili *sabinjani*,

¹ Up. Goldhizer, „Neuplatonische und gnostische Elemente im Hadit“ u *Zeitschrift für Assyriologie*, xii 317.

to jest *mandenjani*, koji su živeli u babilonskim močvarama između Basre i Vasita. Drugi muslimanski sveci su naučili gnostičku 'misteriju Velikog Imena'. Nju je Ibrahim ibn Adhamu saopštio čovek koga je sreo dok je putovao pustinjom, i samo što ju je ovaj izgovorio ukazao mu se prorok Khadir (Elija). Drevni sufiji su od *manihejaca* pozajmili izraz 'sidik', kojim su označavali svoje duhovne adepte, a neke kasnije škole su, vraćajući se Manijevom dualizmu, držali da raznolikost pojava dolazi od mešanja svetla i tame.

„Ideal čovekovih dela je uklanjanje tamnih mrlja. Nespunost svetla tamom znači samo-svesnost svetla kao svetla.“¹

Naredna verzija doktrine sedamdeset hiljada velova, izložena od strane savremenog Rifai derviša, jasno ukazuje na tragove gnosticizma. Vrlo je interesantna pa ne mogu da odolim da je ne navedem:

„Sedamdeset hiljada velova odvaja Alaha, Jedinu Stvarnost, od sveta materije i čula. Svaka duša pre rođenja prolazi kroz njih. Unutrašnja polovina broja su velovi svetla, a spoljašnja velovi tame. Prolaskom kroz svaki svetlosni veo na svom putu ka rođenju duša *svlači* božanski kvalitet, a prolaskom kroz svaki veo tame *oblači* zemaljsku osobinu. Dete se rađa *u plaču* jer duša zna za odvojenost od Alaha, Jedinosti. Čedo jeca u snu jer se duša donekle seća izgubljenog. Putovanje kroz velove nosi sobom zaborav (*nisjan*). Zbog toga se čovek naziva *insan*. On je sada u telesnom zatvoru, odvojen gustim velovima od Alaha.“

„Cilj sufizma, puta derviša, jeste da omogući bekstvo iz tamnice, apokalipsu Sedamdeset hiljada velova, otkrovenje izvornog jedinstva sa Jednim, *dok smo još uvek u telu*. Telo ne treba odbaciti već pročistiti i oduhoviti da bi postalo

¹ Šejk Muhamed Ikbal, „Razvoj metafizike u Persiji“ (1908) str. 150.

pomoć a ne smetnja duhu. Ono je poput metala koji nužno treba prekaliti vatrom i obraditi. Šeik govori aspirantima da poseduje tajnu transmutacije: 'Baciću vas u oganj spiritualne strasti da biste izašli pročišćeni.'¹

BUDIZAM

Pre muslimanskog osvajanja Indije u jedanaestom veku, učenje Bude vršilo je znatan uticaj u istočnoj Persiji i Transoksaniji. Čuli smo o imponantnim budističkim manastirima u Balkuu, metropolisu drevne Baktrije, gradu čuvenom po broju sufija. Profesor Goldziher skreće pažnju na značajnu okolnost da se sufijski asketa, Ibrahim ibn Adham, pojavljuje u muslimanskoj legendi kao princ od Balkua koji se odriče trona i postaje lutajući derviš - ponovo priča o Budi, ali sada u novom ruhu. Sufiji su naučili da se služe brojnicama upravo od budističkih monaha, a bez ulaženja u detalje, sa sigurnošću tvrdimo da metod sufizma, dokle god zadire u etičku ličnu kulturu, intelektualnu apstrakciju i asketsku meditaciju, dosta duguje budizmu. Međutim, zajedničke karakteristike oba sistema samo ističu njihove fundamentalne razlike. Oni se duhom nalaze na različitim polovima. Budista moralizuje sam po sebi, dok sufi do morala dolazi jedino kroz spoznaju i ljubav prema Bogu.

Sufijska koncepcija o nestajanju (*fana*) individualnog ja u Univerzalnom Biću je, po mom mišljenju, zasigurno indijskog porekla. Njen prvi veliki pobornik bio je persijski mistik Bajazid iz Bistama, koji ju je verovatno primio od svog učitelja Abu Alija iz Sinda. Evo nekoliko njegovih rečenica:

¹ Citat iz knjige „Put muhamedanskog mistika“, V.H.T. Gerdner (Lajpcig, 1912).

„Stvorenja su predmet promenljivih ‘stanja’, ali gnostik nije ni u kakvom ‘stanju’ pošto su ostaci njegovog postojanja izbrisani, njegova bit poništena suštinom drugog i trago- vi zameteni tragovima drugog.“

„Trideset godina je Bog bio moje ogledalo, a sada se ja ogledam sam u sebi“, to jest, prema objašnjenju njegovog biografa „ono što sam bio više nisam, ja, jer ‘Ja’ i ‘Bog’ predstavljaju poricanje jedinstva sa Bogom. S obzirom da ja više nisam, najviši Bog se ogleda sam u sebi.“

„Išao sam od Boga do Boga dok iz mene nije odjeknulo, ‘O, Ti koji sam Ja!’“

Ovo, kako ste primetili, nije budizam već panteizam Vedante. Ne možemo bezuslovno poistovetiti *fanu* sa *nirvanom*. Oba izraza podrazumevaju gašenje individualnosti, ali dok je nirvana potpuno poricanje, *fana* je praćena *bakom*, večnim prebivanjem u Bogu. Ushićenost sufija, zanesenog ekstatičnom kontemplacijom božanske lepote, u potpunosti je suprotna intelektualnom spokoju arhata lišenom svake strasti. Podvlačim ovaj kontrast jer je, po mom mišljenju, uticaj budizma na muhamedansku misao preuveličan.

Mnogo toga što se pripisuje budizmu više je indijsko, nego što je specifično budističko. Takav je slučaj i sa sufij- skom teorijom *fane*. Obični muslimani se gnušaju sledbeni- ka Bude smatrajući ih za idolopoklonike i nerado stupajući u kontakt sa njima. S druge strane, skoro hiljadu godina pre muslimanskog osvajanja budizam je, opšte uzev, bio jak u Baktriji i istočnoj Persiji, pa je stoga i uticao na razvoj sufiz- ma u ovim regionima.

Dok je *fana* u svom panteističkom obliku korenito drukči- ja od *nirvane*, u jednom drugom smislu ona se s njom prilično podudara, pa ih ne možemo smatrati potpuno nepovezanim.

Fana poseduje etički aspekt. Ona uključuje gašenje svih strasti i želja. Poništenje zlih osobina i posledica koje one prouzrokuju doprinosi rađanju odgovarajućih dobrih oso- bina i dela. Uporedite ovo sa definicijom *nirvane* profesora Davidsa:

„Krajnji cilj jeste ugasnuće grešnih i požudnih stanja uma i srca koja su i inače, prema velikoj misteriji karme, uzrok stalnog obnavljanja individualnog postojanja. To ugasnuće dolazi i teče paralelno sa rastom suprotnog stanja uma i srca, a okončava se dosezanjem ovog suprotnog stanja.“

Nezavisno od doktrine o karmi, koja je inače sufizmu strana, ove definicije *fane* (kada se posmatra kao moralno stanje) i *nirvane* se gotovo u reč poklapaju. Bilo bi neumes- no praviti dalja poređenja te smatram da možemo zaključiti da je na sufij- sku teoriju *fane*, u izvesnoj meri, uticao kako budizam tako i persijsko-indijski panteizam.

Ovu prijemčivost islama za strane ideje može primetiti svaki nepristrasan istraživač, a istorija sufizma je samo je- dan primer opšteg pravila. Ipak, ova činjenica ne bi trebalo da nas navede da u takvim idejama nalazimo objašnjenje celokupnog pitanja, niti da sufizam brzopleto poistovetimo sa stranim sastojcima koje je on tokom svog razvoja apsor- bovao i asimilovao. Čak i da je islam bio nekim čudom odsečen od dodira sa tuđim religijama i filozofijama, neki oblik misticizma bi iz njega morao iznići, budući da je seme već bilo posejano. Naravno da se ne mogu izolovati unutraš- nje sile koje rade u istom smeru jer predstavljaju predmet zakona spiritualne gravitacije. Moćne struje misli tekle su muhamedanskim svetom iz velikih, gore spomenutih, neis- lamskih sistema, dajući podsticaj različitim tendencijama u samom islamu, što je uticalo i na sufizam - u pozitivnom

ili negativnom smislu. Kao što smo videli, njegov najstariji oblik je pobuna protiv luksuza i svetovnosti. Kasnije, preva-gu odnose racionalizam i skepticizam izazivajući suprotnu kretnju ka intuitivnom znanju i emocionalnoj veri, kao i ortodoksnu reakciju koja je svojim zaokretom mnoge zaslužne muslimane svrstala u mistike.

Možda ćete se sada upitati kako je ova religija bazirana na jednostavnom i strogom Muhamedovom monoteizmu, uopšte mogla da toleriše nove doktrine, a kamoli još i da ih usvoji? Pomiriti transcendentnu personalnost Alaha sa imanentnom Stvarnošću koja predstavlja sam život i dušu univerzuma izgleda nemoguće. Pa ipak je islam prihvatio sufizam. Sufiji su se, umesto da budu izopšteni, neometano uklopili u muhamedansku religioznu zajednicu, pa tako „Legenda o muslimanskim svecima“ beleži najneobuzdani-je ispade orijentalnog panteizma.

Vratimo se na trenutak Kuranu, nepogrešivom kriteriju-mu kojim se može dokazati svaka muhamedanska teorija i praksa. Može li se u njemu naći koja klica misticizma? Ku-ran, kao što rekoh, počinje sa predstavom Alaha, Jednog, Večnog, Svemoćnog Boga, daleko iznad ljudskih osećanja i težnji. Gospodar robova, a ne Otac svoje dece, kruto do-deljuje pravdu grešnicima, dok milost ukazuje samo onima koji Njegov gnev odvrćaju pokajanjem, poniznošću i is-trajnom pobožnošću. Ovde vidimo Boga straha, a ne Boga ljubavi. To je jedna, svakako najistaknutija, strana Muhame-dovog učenja. Ali uprkos neprelaznom ambisu koji je posta-vio između sveta i Alaha, njegov dublji instinkt je žudeo za direktnim otkrovenjem Boga. U logici osećanja nema proti-vurečnosti. Muhamed, koji je u sebi imao nešto od mistika, osećao je da je Bog i daleko i blizu, transcendentan koliko

i imanentan. U kasnijem vidu Alah je svetlo neba i zemlje, Biće koje dela u svetu i čovečijoj duši.

„Ako li sluge moje zapitaju za Me, gle, Ja sam tu.“ (Kur. 2. 182.)

„I na zemlji ima znakova za one sa istinskom verom, i u vama samima. Šta! zar ne vidite?“ (51. 20-21)

Prošlo je mnogo dok ne videše. Muslimanska svest ispu-njena strašnim vizijama nadolazećeg gneva, otvarala se la-gano i bolno značenjima ovih oslobađajućih ideja.

Navedeni stihovi nisu usamljeni i koliko god da je Kuran u celini neprijateljski raspoložen prema misticizmu, ne slažem se sa gledištem da u njemu nema materijala za mističko tuma-čenje islama. To su do detalja pokazali sufiji koji su Kuranu prilazili onako kako je Filon pristupao Petoknjižju. Međutim sufiji ne bi imali toliko uspeha u okretanju mase religioznih muslimana na svoju stranu, da predvodnici ortodoksnosti nisu stvorili sistem sholastičke filozofije kojim su božansku prirodu sveli na potpuno formalno, nepromenljivo i apsolutno jedin-stvo, puku volju lišenu bilo kakve usrdnosti ili emocije, zastra-šujuću i nepojmljivu moć, sa kojom nijedno ljudsko biće ne može da opšti i ima bilo kakve veze. Takav je Bog muhame-danske teologije. To je bila alternativa sufizmu. Zato, kao što primećuje profesor D. B. Mekdonald, jedan od naših najvećih autoriteta za ovu temu: „Svi misleći, religiozni muslimani su mistici. A takođe i panteisti, ali neki toga nisu svesni.“

Odnos sufija pojedinca prema islamu varira, od manje više potpunog saobražavanja, do toga da je samo po imenu profe-sije s verom u Alaha i Njegovog Proroka. Iako su Kuran i Tra-dicija opšte priznati kao nepromenljivi standard religioznih istina, ovim se ne podrazumeva i prihvatanje spoljašnjeg au-toriteta koji bi odlučivao o pravoverju i jeresi. Veroispovesti

i katehizmi, po mišljenju sufija, nemaju nikakvog značaja. Zašto da o tome brine kada je u posedu doktrine iznikle neposredno iz Božijeg krila? Dok zanesenom pažnjom čita Kuran duboko razmišljajući, gle, pred njegovim unutrašnjim okom bljeska skriveno značenje beskrajne, nepresušne Svete Reči. Ovo sufiji nazivaju *istinbat*, vrsta intuitivne dedukcije; to je misteriozni priliv božanski otkrivenog znanja u srce pročišćeno pokajanjem i mislima o Bogu, pri čemu je svetovni smisao prevaziđen, a izliv ovog znanja nadilazi mogućnost izražavanja rečima. Prirodno, doktrina mistika iznesena na videlo *istinbatom* ne slaže se najbolje sa muhamedanskom kao ni sa drugim teologijama, ali je ovaj nesklad lako objasniti. Ne može se očekivati da teolog koji tumači tekst dođe do istog zaključka kao mistik koji tumači duh napisanog. Njihova nestojetnost je milosrdni dar božanske mudrosti pošto teološke kontraverze služe da iskorene religiozne greške. S druge strane, raznolikost mističkih istina odgovara mnogostrukim stepenima i modalitetima mističnog iskustva.

U poglavlju o gnozi potpunije ću obraditi stav sufija prema pozitivnoj religiji. Samo na brzinu, u prilog temi, treba reći da su mnogi od njih bili dobri muslimani, drugi jedva muslimani, a treći i možda najbrojniji, muslimani po običaju. Tokom ranog srednjeg veka islam je bio organizam u fazi rasta. On se postepeno transformisao pod uticajem različitih pokreta od kojih je jedan sufizam. Muhamedanska ortodoksija u svom sadašnjem obliku mnogo duguje Gazaliju, a Gazali je bio sufi. Njegovim radom i primerom sufijsko tumačenje islama je u velikoj meri usaglašeno sa suprotstavljenim tvrdnjama razuma i tradicije. No, baš zbog toga je on, izučavaocu koji želi da spozna suštinu sufizma, manje važan od potpunog mistika.

Mada u mnogim arapskim i persijskim knjigama postoje brojne, istorijski interesantne definicije sufizma, njihova glavna vrednost leži u tome što pokazuju da je sufizam nemoguće definisati. Đalaludin Rumi u delu *Masnavi* ispreda priču o vezanom slonu koga su neki Hindusi izložili u mračnoj prostoriji. Mnogo ljudi se okupilo da po prvi put vidi slona, ali pošto je mesto bilo mračno i nedovoljno prostrano mogli su samo da pruže ruke i ispipaju ga, kako bi uopšte dobili neku ideju kako on izgleda. Jedan ga je uhvatio za surlu i rekao da liči na crevo za vodu. Drugi ga je ščepao za uvo izjavivši da je kao lepeza. Treći mu je dodirnuo nogu i pomislio da je poput stuba. Četvrti je opipao leđa i objavio da je zver najsličnija velikom postolju. Tako je i sa onima koji definišu sufizam. Mogu samo da pokušaju da izraze ono što sami osećaju. Ne postoji opšte primenljiva formula koja može da izrazi sve nijanse ličnog i intimnog religioznog osećanja. Ipak, kako ove definicije jasno i sažeto ocrtavaju određene aspekte i karakteristike sufizma, izložićemo nekoliko primera.

„Sufizam su stvari koje su se desile sufiju a poznate su još jedino Bogu i sufizam je kad je sufi uvek sa Bogom na način vidljiv samo Bogu.“

„Sufizam je celovita samodisciplina.“

„Sufizam znači ne posedovati ništa i ne biti posedovan.“

„Sufizam nije sistem skrojen od nauka ili pravila, već moralno ponašanje. Hoću reći, sva pravila su stvorena po uputstvima datim od čoveka i sva nauka stečena ljudskim naporom. Međutim, baš suprotno, on je ponašanje u skladu sa izrekom: Oblikuj sebe ugledavši se na Božiju moralnu prirodu koja se ne može dostići ni pravilima ni ljudskim naukama.“

„Sufizam je sloboda, darežljivost i odsustvo ograničenosti sopstvenog ja.“

„Sufizam je kada Bog učini da umreš u sebi, a oživiš u Njemu.“

„Ne gledati u mane pojavnog sveta, već očiju zatvorenih za sve nedostatke, usredsrediti se na Njega koji je udaljen od svega nesavršenog - to je sufizam.“

„Sufizam je obuzdavanje čula i posmatranje daha.“

„Sufizam znači ne ustuknuti ni pred čim, ukloniti sve iz glave i dati sve iz ruke.“

Opazili ste da reč sufizam ujedinjuje mnoga različita mišljenja i da se pri ocrtavanju njegovih glavnih odlika obavezno tvori neka vrsta složenog portreta koji ne predstavlja ništa određeno. Sufiji ne čine sektu, nemaju dogmatski sistem, *tarikasa* tj. staza što vode do Boga "ima koliko i ljudskih duša" i beskrajno se razlikuju premda im je porodična loza ista. Opisi takvih protejskih (koji primaju različite oblike prim. prev) pojava se podosta međusobno razlikuju, a utisak koji će svaka od njih ostaviti zavisi od izbora materijala i istaknutosti uloge koja je dodeljena ovom ili onom aspektu mnogostrane celine. Suština sufizma se najbolje ogleda u njegovom ekstremnom obliku koji je, rekao bih, više panteistički i spekulativan nego asketski i pobožan. Stoga sam ga svesno istakao u prvi plan. Prednost ovakvog sužavanja oblasti više je nego očigledna, mada u tom slučaju čovek gubi osećaj proporcije. Da biste dobili ispravan sud o muhamedanskom misticizmu, u narednim poglavljima ću bliže predstaviti umerenije tokove koje sam zbog ograničenosti prostora dosad neopravdano zanemarivao.

I

STAZA

Mistici svih rasa i veroispovesti su napredak u spiritualnom životu opisivali kao putovanje ili hodočašće. U istu svrhu su upotrebljavani i drugi simboli, ali je ovaj univerzalan. Sufi koji se upušta u potragu za Bogom sebe naziva putnikom (*salik*). On lagano prelazi etape (*makama*) puta (*tarikat*) do cilja, ujedinjenja sa Stvarnošću (*fana fi'l-Hak*). Kada bi se odvažio da nacrti mapu svog unutrašnjeg uspeća videlo bi se da se ona ne podudara ni sa jednom mapom prethodnih istraživača. Takve mape ili lestvice savršenstva, razradili su sufi učitelji ranog perioda, a nezgodna muslimanska navika sistematizovanja svega i svačega dala je drugu obilatu žetvu. Staza izložena u delu *Āṭab al-luma*, možda najstarijoj razumljivoj studiji o sufizmu kojom raspolažemo, sastoji se iz sedam etapa od kojih svaka (osim prve) prirodno proizlazi iz prethodne: pokajanje, uzdržavanje, odricanje, siromaštvo, strpljenje, vera u Boga, zadovoljstvo. Etape se sastoje iz *asketske* i *etičke* discipline sufija i moraju se jasno razlikovati od takozvanih stanja (*ahval*, množina od *hal*), koja čine sličan psihološki lanac. Pomenuti autor nabraja deset stanja: meditacija, bliskost Boga, ljubav, strah, nada,